

Ur *Ny Tid* (Helsingfors) nr 14–15/2007

En recension av

Moshe Lewin. *The Soviet Century*. London /New York: Verso, 2005. 416 sid ¹

Dynamik, Gulag, stagnation

Sovjetunionens utveckling var inte skriven i stjärnorna, utan påverkades av historiska tillfälligheter och ledarnas personligheter, visar Moshe Lewin.

Historikern Moshe Lewin, född i Vilnius 1921 och känd bl.a. för boken *Lenins sista strid* (orig. 1968), är fortfarande en aktiv skribent och har nu gett ut boken *The Soviet Century*. Det är dock inte fråga om en systematisk skildring av Sovjetunionens historia, utan om ett försök att i ljuset av källor i sovjetarkiven karakterisera sovjetssystemets och samhällets kärna.

Boken är uppdelad i tre delar, 30-talet med sin stalinism, 60-talet med sin poststalinism och en behandling av Sovjetunionen i sin historiska kontext. För att boken ska öppna sig måste man känna till de stora dragen i Rysslands och Sovjetunionens historia. Lewin har en uttalad tendens att polemisera mot den endimensionella antikommunistiska sovjetbild som uppkom i väst under det kalla kriget och som ser denna stat med början år 1917 som ett färdigt och oundvikligt projekt som följde ledarnas plan. Lewin betonar hur motstridiga bolsjevismen under **Lenins** och **Trotskijs** tid och **Stalins** system var. Lewin bestrider också Sovjetunionens socialistiska natur. I socialismen skulle samhället äga produktionsmedlen, i sovjetssystemet tillhörde de förvaltningsmaskineriets högsta skikt.

Moshe Lewin har personlig erfarenhet av att vara sovjetmedborgare. Han berättar att han fortfarande kommer ihåg utantill Stalins tal när Nazityskland angrep Sovjetunionen sommaren 1941. Vid den tiden var det klart på vilken sida i kriget den unge litauiske judens sympatier låg.

Moshe Lewins vetenskapliga bana fick sin början på 60-talet i Tel Aviv, fortsatte bl.a. i universitet i Paris och senare i England och USA, där han pensionerades från en professur vid Pennsylvania-universitetet. Hans produktion är omfattande, men den mest kända boken är antagligen *Lenins sista strid*, och en skildring av Lenins sista strid, mot Stalin, öppnar också det nya verket.

Tvisten mellan Lenin och Stalin gällde Sovjetunionens grundlag. Stalin ville låta de icke-ryska nationerna bli autonoma delar av Ryssland, medan Lenin gick in för nationaliteternas egna republiker som en del av Europas och Asiens sovjetrepublikers federation. Den sjuke Lenin fick nog av Stalins intrigerande och dikterade som sin vilja att den ”rysknationalistiska översittaren” skulle avsättas från posten som generalsekreterare. Lewin är fortfarande bitter över att Trotskij inte vidarebefordrade Lenins ståndpunkt till partikadrarna. Skribenten återvänder till ämnet ännu i slutet av boken och presenterar ingående Lenins och också Trotskijs ställningstaganden under 20-talet för en blandekonomi. Det var utan tvivel den personliga faktorn – Stalins makttillträde och hans motståndares nederlag – som avgjorde sovjetstatens utveckling mot tvångskollektivisering och andra ödesdigra katastrofer. Den utvecklingen var inte skriven i stjärnorna.

¹ Recension med anledning av att boken kommit ut på finska. Moshe Lewin. *Neuvostoliiton vuosisata*. Översättning av Petri Stenman. Helsingfors: Like Kustannus Oy, 2006

Fredstida krigsmaskin

Stalins vision av Sovjetunionens natur hade präglats av inbördeskrigets år. ”Nu när freden kommit tillbaka bör vi smida ett ännu starkare verktyg: en till det yttersta centraliserad och självisk kraft utan hämningar och band – en fredstida krigsmaskin.”

Det sovjetiska 30-talet var en tid av kaotiska omvälvningar. Lewin går igenom dess drag, tema efter tema. Kulakförföljelsen i samband med tvångskollektiviseringen ledde till en hungersnöd som krävde 10 miljoner mänskors liv. Genom att bönderna fjärmades från jordbruket kom Sovjetunionen att lida av en konstant livsmedelsbrist. Urbaniseringen blev en okontrollerad process. Man flydde från landet undan bl.a. kulakförföljelserna till städerna, som snart präglades av barackbyar, trångt boende i delade lägenheter och en olidlig brist på hygien (både rinnande vatten och avlopp var sällsynta). Från städerna flydde igen många arbetare till kolchoserna i deras hembyar.

Till industrialiseringen anslöt sig en stigande utbildningsnivå, även om utbildningen var dålig. Så hade över hälften av ingenjörerna och teknikerna skaffat sig sin kompetens i arbetet, utan desto vidare utbildning. När partiet öppnades för dessa halvutbildade massor stärkte det Stalins ställning, eftersom dessa människor ofta till sin natur drogs till ett autoritärt ledarskap.

Men 30-talet präglades också av ”den stora terrorn” under senare hälften av decenniet av skapandet av Gulag, lägerförvaltningen, med Aleksandr Solsjenitsyns ord fånglägrens arkipelag. Enligt Lewin förintade Stalin genom sin terror kommunistpartiet, kvar blev bara namnet och diverse formaliteter. Stalins tid var en persondiktatur som partiet aldrig återhämtade sig från, det blev bara en förlängning av administrationen. Lewin analyserar hur Stalin av den hemliga polisen skapade ett från det övriga samhället avskilt privilegierat maskineri, som dock var lika korrumpert som andra institutioner.

Kvot av folkfiender

När den stora terrorn inleddes fick den hemliga polisens lokalavdelningar kvoter för antalet folkfiender som skulle anhållas och skjutas. De fick t.o.m. tillstånd att fördubbla dem. Enligt Lewins utredningar fängslades under åren 1921–53 i Sovjetunionen drygt fyra miljoner människor för kontrarevolutionära brott och av dem arkebuserades var femte. I Gulaglägren dog ungefär en halv miljon politiska fångar.

Under andra världskriget hade Stalin använt rysk nationalism för att mobilisera folket och efter kriget anammade Stalin öppet influenser från tsartiden, t.ex. hedersdomstolar inom förvaltningen. Andrej Zjdanov inledde under slutet av 40-talet en öppet antisemitisk kampanj mot ”kosmopolitism”. Till nationalhymn för det multinationella landet valdes en sång som hyllade ”det heliga Ryssland”.

”Efter kriget hade Stalin fortfarande en tvångstanke om att han måste skapa 'ett historiskt alibi' som skulle ge honom rätt till sin ställning. Han behövde något handgripligt som slutligt kunde frigöra honom från den ursprungliga politiska övertygelsens barlast. Kriget hade inspirerat till en skiss för en tavla som kunde komplettera två tidigare till en verklig triptyk, men ännu var verket inte helt färdigt. Tema för den första delen var upphävandet av leninismen och tämjandet av partiet. I den andra delen förintades partiet genom utrensningar och dess historia skrevs på nytt. På den tredje tavlan överges det ideologiska arvet och ersätts med ett nationalistiskt stormaktstänkande som kan jämföras med tsarismen och anammar dess kännetecken”, skriver Lewin.

Agrardespotism

Hur kan man då bäst karakterisera Stalins styrelse? Lewin definierar den som agrardespotism, ett styrelseskick som förekommit också tidigare i Rysslands historia. Han påminner om att Stalins Sovjetunionen trots all industrialisering fortfarande var ett stort jordbruksland.

Stalinismen fick sitt slut under hans efterträdares tid. Lewin betonar Nikita Chrusjtjovs personliga andel i upphävandet av stalinismen. Först upplöstes Gulags tvångsarbetsystem, som utgjort en hel industribransch. Den hemliga polisen underställdes under namnet KGB politisk kontroll. Ett tvingande behov medförde att en icke-modern stat blev en moderniserare. Kriminaliseringen och militariseringen luckrades upp inom sovjetlivet. Arbetarna fick skydd av arbetslagar och arbetsdomstolar. Sovjetmedborgarna fick en hel del rättigheter som de tidigare saknat, men någon rättsstat blev landet inte.

Sovjetunionen uppnådde dock vissa drag av modernitet. Kvinnornas andel i arbetslivet var betydelsefull, nativiteten fortsatte att minska, likaså dödligheten, urbaniseringen fortsatte, fritiden växte, liksom kulturutbudet. Sociologin blev inom alla förvaltningssektorer nästan en modevetenskap. Moshe Lewin idealiserar inte det långa sextioalet. Också slöseriet inom ekonomin och byråkratin utsätts för hans skoningslösa granskning, likaså det politiska förtrycket och oppositionsrörelserna. KGB verkade som en förtrycksapparat och vid behov användes armén för att slå ner kravaller.

Det var ändå inte motståndet utan systemets egen ineffektivitet som ledde till dess fall. Den ekonomiska tillväxten hade från 20-talet framåt varit starkare i Sovjetunionen än i USA, men i början av 70-talet bromsades den upp. Tack vare de väldiga naturresurserna kunde man fortsätta ännu en tid som om ingenting hade hänt. Den dynamiska Jurij Andropov skilde sig från stagnationstidens andra ledare, men inte heller han kunde förändra situationen i grunden.

Moshe Lewin introducerar det försvunna sovjetimperiet mycket grundligt för läsaren, vid sidan om analyser ingår i texten också statistik och skildringarna av politiska ledare varvas med beskrivningar av djupa samhällsförändringar. Ibland känns det som om materialet är alltför omfattande för ett enda verk. Vid sidan om allt annat ger Lewin bolsjevikerna delvis syndernas förlåtelse för maktövertagandet i oktober 1917. Det verkliga problemet vid den tidpunkten var att liberalerna satt sin tro till de monarkistiska generalerna och att den demokratiska vänstern i sin tur hade hoppats att liberalerna skulle leda revolutionen och därför lät bolsjevikerna styra sovjeterna. Lenin agerade i de förhållanden som historien skapade för honom.

Aulis Kallio